

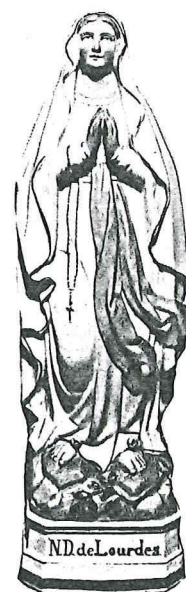
rijksmuseum het catharijneconvent utrecht

Pelgrimstochten en relieken

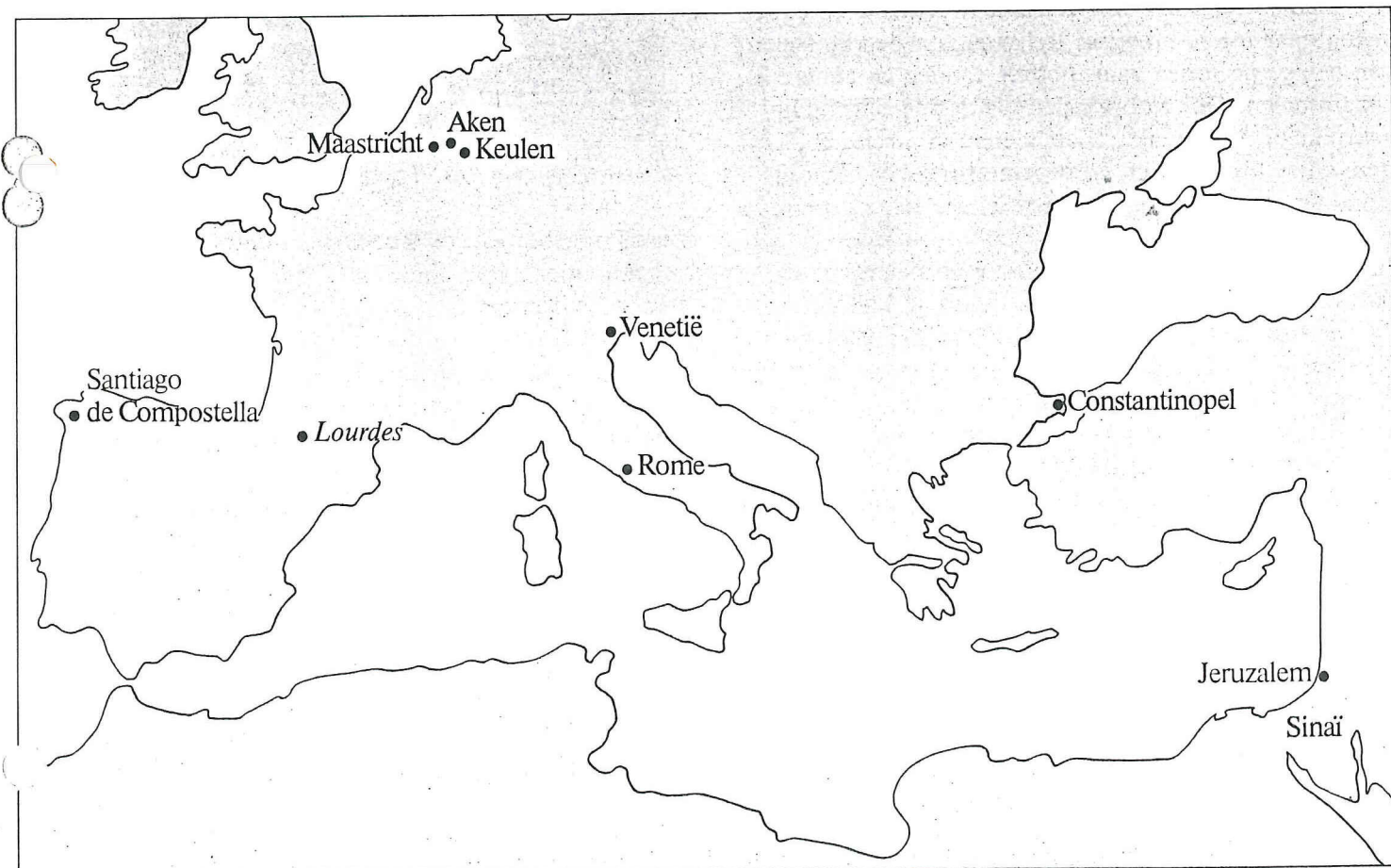
Heilige plaatsen

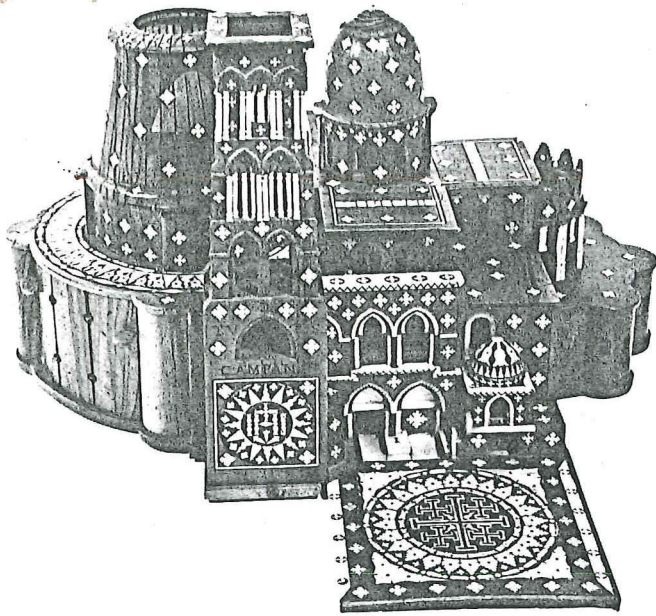
Lourdes, de plaats waar Maria in 1858 aan een meisje verschenen zou zijn, is tegenwoordig een bekende pelgrimsplaats. Duizenden katholieken zoeken er genezing en troost. Ze nemen vaak een flesje 'Lourdeswater' mee en een Mariabeeldje.

Het maken van een *pelgrimstocht*, dus het maken van een reis naar een heilige plaats is niet alleen een katholiek gebruik. Het gebeurt in de hele wereld in verschillende godsdiensten. Mohammedanen gaan bv. naar Mekka en Hindoes naar de heilige rivier de Ganges. In Europa is het bezoeken van heilige plaatsen begonnen vanaf ongeveer het jaar 300 en deze gewoonte werd heel belangrijk in de middeleeuwen (van 500-1500). De belangrijkste pelgrims- of bedevaartplaatsen waren die waar Christus geleefd had, of waar mensen die voor

Beeldje van Onze Lieve Vrouw van Lourdes, tweede helft 19de eeuw, Frankrijk ABM b798

Maquette van de kerk van het Heilige Graf te Jeruzalem, BMH v 1575b

hun geloof waren gestorven, begraven waren. Daarom waren 'het heilig land' (Palestina) en Rome, vanwege de apostelen Petrus en Paulus die daar begraven lagen, het meest geliefd. Bovendien was de plaats Santiago de Compostela in Noord-Spanje erg beroemd; hier lag het graf van de apostel Jacobus (San Jago = Sint Jacobus).

Bedevoertplaatsen dicht bij huis waren Maastricht, Keulen en Aken. Hier waren geen graven van heiligen maar werden *reliëken* bewaard.

Relieken en heiligen

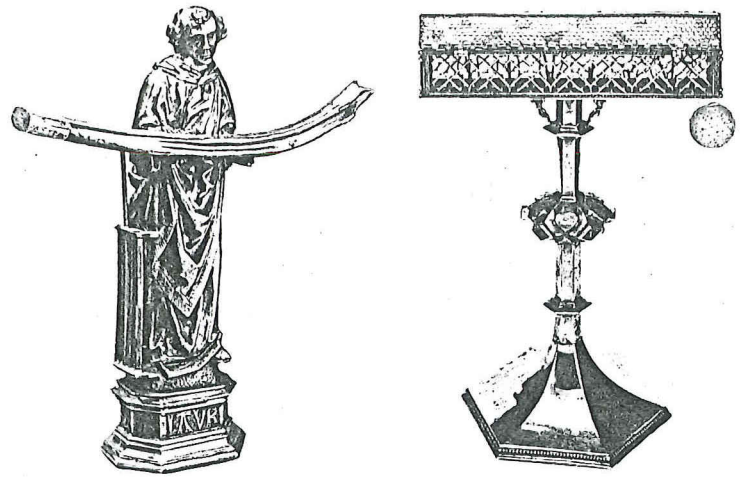
Een plaats kon ook heilig gemaakt worden door er relieken naar toe te brengen. Relieken zijn overblijfselen van heilige personen zoals botten, tanden en andere lichaamsdelen. Ook voorwerpen die door heiligen zijn gebruikt of aangeraakt, zoals kleren, zijn relieken. Op deze wijze kreeg je een groot aantal relieken. Er ontstond een levendige handel in relieken, vele daarvan waren echter vals.

Relieken waren in de middeleeuwen zo belangrijk omdat men geloofde dat je door de reliek in contact kon komen met de heilige zelf. Elke heilige had een eigen 'werkterrein'. Heiligen waren beschermers van bepaalde groepen of personen. Ook was er voor elke ramp, elke kwaal een heilige. Zo was Rochus de heilige die je aanriep bij de pest, Christoffel beschermde tegen een plotselinge dood. Omdat men nauwelijks mogelijkheden tot verweer had bij misgeboortes, ziekte en ongeluk was de hulp die heiligen zouden bieden heel belangrijk. Daarmee was het belang van hun relieken zo groot.

Reliekhouders

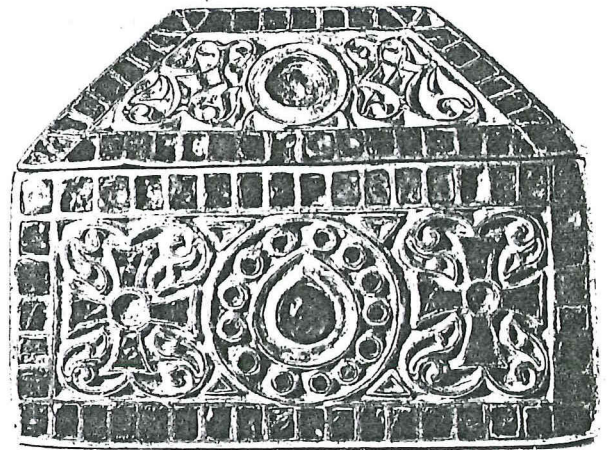
Als teken van verering borg men de reliek op in kostbare reliekhouders. Dat waren aanvankelijk versierde kistjes.

In latere tijd werden de relieken achter glas opgeborgen zodat de gelovige ze zelf kon zien. Soms krijgt de reliekhouders de vorm van het lichaamsdeel dat in de hou-

Reliekhouders bestemd voor een rib van de heilige Laurentius, Nederland (?), eind 15de eeuw, ABM m 936

Reliekhouders bestemd voor het bewaren van tanden, Oost-Nederland of Nederland, begin 14de eeuw, ABM m 932

Reliekenkistje, Oost-Frankrijk, ca 700, ABM m 904

der is opgeborgen, dit noemt men dan een 'spreekende reliekhouders'. Ook zie je dat relieken zijn opgeborgen in een heiligenbeeld.

Redenen voor een pelgrimstocht

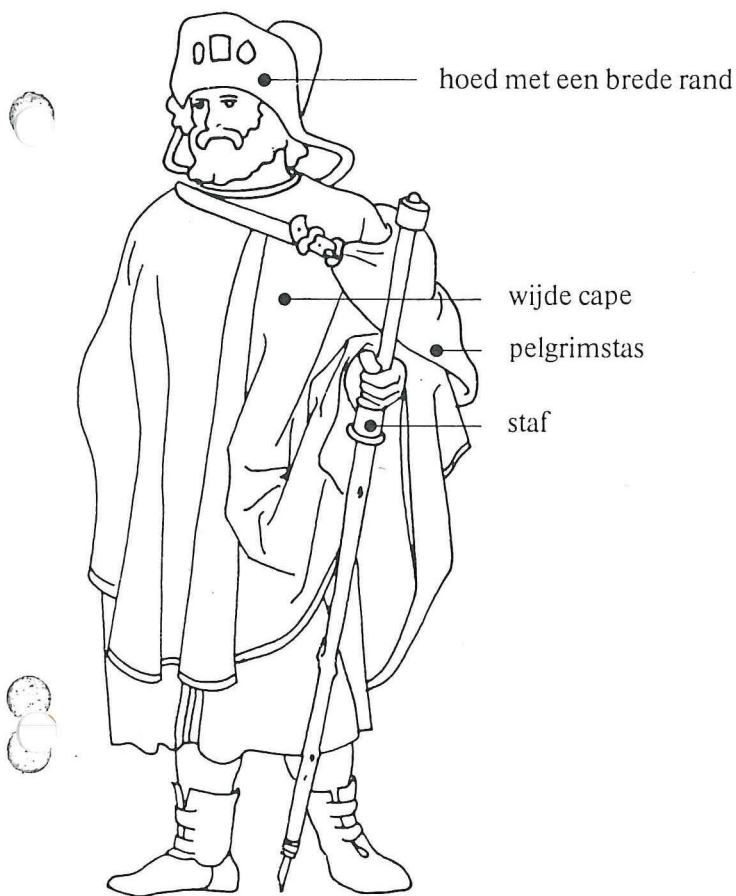
Een pelgrimstocht werd om verschillende redenen ondernomen. Sommige mensen zochten hulp zoals genezing, misschien hoopte men in stilte wel op een wonder. Anderen wilden gewoon op reis, weg van huis en haard. Met het maken van een bedevaart verdiende je ook een *aflaat*, d.w.z. dat de straf voor je zonden die je na je dood moest uitboeten, je werd kwijtgescholden. En dat was, gezien de ideeën over de straffen voor je zonden na de dood (in de hel bv.) erg belangrijk. Dus hoe groter de aflaat die je met een bepaalde pelgrimstocht kon verdienen des te aantrekkelijker werd het om naar die bedevaartplaats te gaan. De bekendheid van een pelgrimsoord werd niet alleen bepaald door het belang van de heilige of van de relieken die er werden vereerd, maar vooral door de verhalen over

wonderen die de ronde deden. Als er veel verhalen over wonderbaarlijke genezingen verteld werden trok zo'n stad des te meer pelgrims.

Maar een bedevaart kon ook worden opgelegd als straf. Zowel de kerk als de rechtbank legden dergelijke bedevarten op. Zo'n 'opgelegde bedevaart' leek eigenlijk op een verbanning. Soms werd niet omschreven waarheen je moest gaan, maar werd je verplicht om rond te zwerven en boete te doen. Hoe ernstiger de misdaad, des te langer was de duur van de bedevaart.

Op weg

Pelgrims reisden meestal in een groep, dat was veiliger en ook gezelliger. Zo kon je elkaar nog eens helpen en steunen. Op drukke routes was het niet eens mogelijk om alleen te blijven. Gevaren waren overal. Doordat pelgrims gemakkelijk te herkennen waren aan hun kleding vormden ze een doelwit voor rovers. Soms verkleedden rovers zich als pelgrim. Een pelgrim, man of

vrouw, heeft een zacht leren tas en een stevige houten stok. Vanaf ongeveer 1100 draagt een pelgrim ook een speciaal hemd (tuniek) en een cape. Een eeuw later hebben pelgrims bovendien een slappe hoed met een brede rand die van voren is teruggeslagen. Hierop spelde men de insignes van de plaatsen waar men geweest was, de zg. pelgrimstekens.

Over land en over zee

Over land was een reis geen eenvoudige onderneming. Bekende pelgrimsplaatsen lagen ver weg. Als je te voet sde, kwam je niet verder dan zo'n 30 km per dag. De 'wegen' waren dikwijls slecht onderhouden en niet goed aangegeven. De pelgrims konden slapen in 'gasthuizen' die door kloosterlingen hiervoor waren inge-

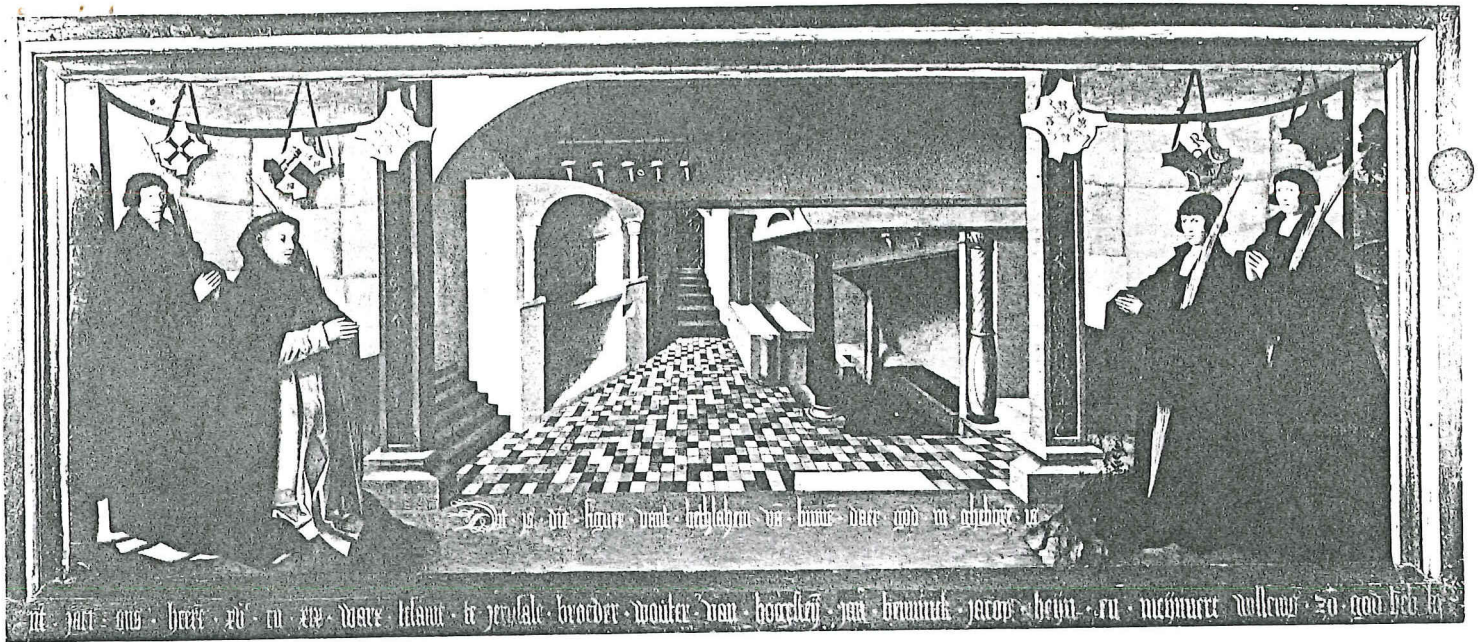
Heilige pelgrim, Zuid-Duitsland, eind 15de eeuw, ABM b 621

richt. Maar in de gasthuizen en de herbergen was het niet ideaal; je deelde het bed met méér mensen, vlooiën en luizen dan je gewend was. Over zee was de reis evenmin een pretje.

De tocht naar het heilig land duurde wel zes weken. Het eten en drinken was slecht en de verveling groot. Alleen de rijken hadden wat minder te lijden.

De bedevaartsplaats

Als de pelgrims dan op de plaats van bestemming waren aangekomen, kwamen ze terecht in een grote, drukke massa mensen. Vooral op feestdagen van de heilige was het een drukte van belang. Verkopers probeerden

De Geboortegrot te Betlehem, Amsterdam ca 1520, ABM s 104

souvenirs, kaarsen, was en gidsjes aan de man te brengen.

Tussen de menigte pelgrims liepen muzikanten, bedelaars en zakkenrollers. Er was voor de pelgrimerende man of vrouw een heel programma af te werken. Dikwijls was het veertien dagen bidden, waken en speciale plaatsen bezoeken. In de kerken werd je verblind door de rijkdom.

Iedere pelgrim gaf zoveel als hij of zij kon: armen gaven wat munten, rijke mensen gaven juwelen of goud. Men gaf ook wel schapen, linnen of kaas. Er was wel kritiek op dit vertoon van overdaad: 'Kijk naar hun kerken, glinsterend van het goud, terwijl de armen buiten honger lijden en geen kleren hebben om aan te trekken.'

De reliekschrijnen van goud vertegenwoordigden een grote waarde. Als de tijden slecht gingen werden de kostbaarheden soms omgesmolten tot geld.

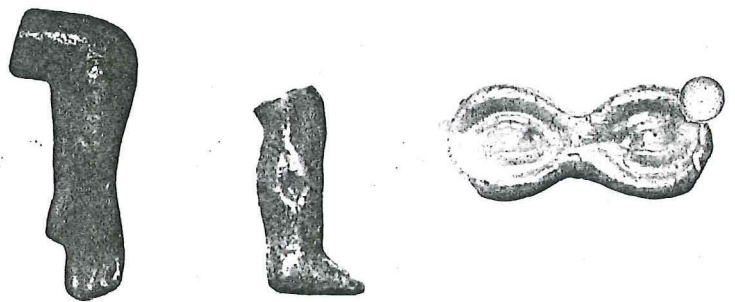
Ex-voto's

Wanneer de pelgrim was genezen van datgene waaraan hij of zij leed dan kreeg de kerk een zg. ex-voto (votum = gelofte, ex-voto betekent: ter vervulling van een gelofte).

Een ex-voto is meestal een geschenk in de vorm van het lichaamsdeel dat genezen is. In de middeleeuwen kende men ex-voto's van was. Omdat deze meestal later weer werden omgesmolten zijn er geen middeleeuwse voorbeelden meer over. In het museum zijn wel voorbeelden van 19de eeuwse ex-voto's van was, tin of zilver. Men gaf ook een ex-voto als men alleen hoopte op genezing.

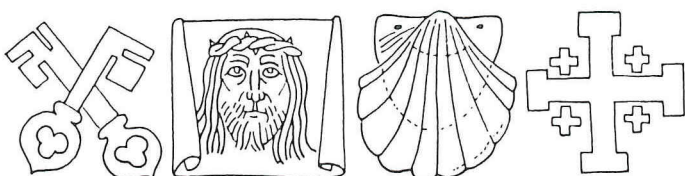
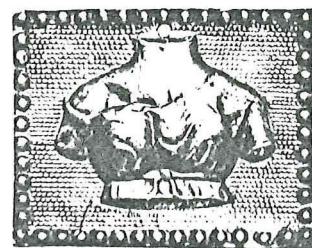
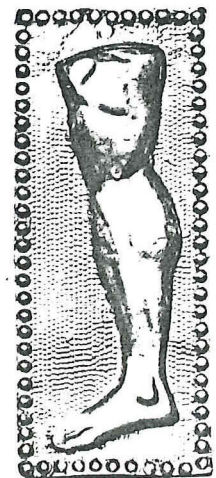
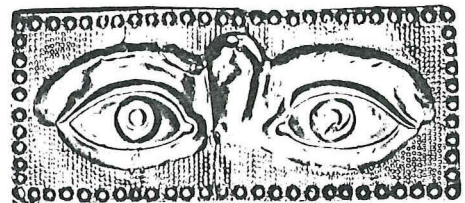
Pelgrimstekens

Pelgrims namen altijd een aandenken mee van de bedevaartplaats, bijvoorbeeld schelpen van het Spaanse

Wassen ex-voto's, België ca 1900, ABM v 236

Zilveren ex-voto's, België ca 1900, ABM v 236

strand of een tak van een palm die bij de Jordaan groeide.

Vanaf de twaalfde eeuw maakte men insignes, de zog. pelgrimstekens die men op de rand van de hoed speld-

De schelp werd het pelgrimsteken van Santiago de Compostela, de palmtak en het 'Jeruzalemkruis' voor Jeruzalem (het Jeruzalemkruis bestaat uit een groot kruis met vier kleine kruisen eromheen). Rome had de sleutels van Petrus als pelgrimsteken en de zog. Doek van Veronica (een doek met het gezicht van Christus erop).

Men beschouwde het pelgrimsteken niet zo maar als een aandenken; het werd zelf een voorwerp van verering dat bescherming kon bieden tegen gevaar en ziekte.

Thuisgekomen hing men het vaak boven de deur.

Vervangende pelgrimstochten en de handel in aflaten

Het verdienen van een aflat bleef een van de belangrijkste redenen om op bedevaart te gaan. Dit verdienen werd tenslotte steeds gemakkelijker gemaakt. In plaats

van de hele reis te ondernemen kon je ook aan de Kerk zoveel geld betalen als de reis gekost zou hebben.

Het bidden van bepaalde gebeden en het bezoeken van kerken in je eigen omgeving kon genoeg zijn. Het geven van aflaten gebeurde steeds meer in ruil voor een geldsom.

De paus en de bisschoppen maakten hiervan misbruik. De Kerk werd er niet geloofwaardiger op. De protesten tegen deze praktijken bleven niet uit en leidden tenslotte mede tot de Hervorming of Reformatie.

Boekenlijst

J. Van Herwaarden, *Pelgrimstochten*, Bussum, 1974.

C. Van Voorst van Beest, *De pelgrimstochten*, Bussum, 1972.

K. M. Kemperink, Pelgrimsinsignes uit Amersfoort, *Spiegel Historiae*, 16 (1981)5.

Sumption, *Pilgrimage, An Image of mediaeval Religion*, London, 1975.

De pelgrimstekens werden op de hoed gespeld, zoals te zien is bij dit beeld. Het stelt de heilige Rochus als pelgrim voor, Nederrijn ca 1530, ABM b 285

Rijksmuseum Het Catharijneconvent

Nieuwe Gracht 63
3512 LG Utrecht
Telefoon: 030-31 38 35

Geopend

di t/m vr 10-17 uur
za en zo 11-17 uur
ma gesloten

Tweede druk, 1983

Foto's: Hulskamp,

Samenstelling: *Edukatieve Dienst*/Marieke Burgers

Basisvormgeving: Dick Letema

Lay-out: Rincke Borman, Rijksmuseum
Het Catharijneconvent